

ПЕРЕДУМОВИ ТА СТВОРЕННЯ НДІ КАРПАТОЗНАВСТВА

Закарпаття займає специфічне місце в регіоні Українських Карпат і потребує особливої уваги при вивченні його матеріальної і духовної культури. По-перше, наш край є контактною зоною західноєвропейських і східноєвропейських культурних впливів, по-друге тут стикаються три етнографічні райони – Бойківщина, Лемківщина та Гуцульщина і по-третє, багатонаціональне населення цього ареалу із своєю багатовіковою історією потребувала глибокого вивчення і осмислення.

Глибоку традицію на історичному факультеті Ужгородського національного університету має наукова проблематика карпатознавства. Досить згадати такі імена як Ф.М.Потушняк, М.М.Лелекач, Я.І.Штернберг, М.В.Троян. В своїх публікаціях вони опирались і розвивали досягнення карпатознавців 20–30-х рр. ХХ ст., таких як В.Гаджега, І.Кондратовича, О.Петрова, Ф.Аристова і багато інших.

Важливим етапом в розвитку карпатознавства Ужгородського національного університету стало створення лабораторії «Карпатика» (керівник проф. Г.В.Пашленко). Вона продовжила в умовах нових історичних реалій дослідження питань Карпатського ареалу, наслідком якої став вихід першого збірника «Carpatica-Carpatika». Ця лабораторія була першою організаційною структурою на шляху до виникнення інституту. На її базі за наказом ректора УжДУ №176-05 від 27.03.1992 р. «Про підсумки внутрівузівського конкурсу і фінансування НДР за рахунок бюджетних асигнувань» були затверджені основні заходи по проведенню науково-дослідницьких робіт.

Згідно з рішенням Вченої ради університету від 27.03.1992 р. (протокол №3) вказувалося:

1. Затвердити перелік наукових робіт, відібраних в результаті внутрівузівського конкурсу, їх наукових керівників і відповідальних виконавців і обсяги фінансування НДР за рахунок бюджетних асигнувань, виділених Міністерством України додатково (додаток до наказу).

2. Закладочним кафедрами, науковим керівникам тем забезпечити своєчасне і якісне виконання робіт, цілеспрямоване і ефективне використання виділених коштів.

3. Науково-дослідному сектору включити додаткові роботи в тематичний план НДР і план фінансування робіт на 1992 рік.

Згідно додатку до наказу (№176-05 від 27.03.1992 р.) діяльність лабораторії «Карпатика» мала здійснюватися в таких напрямках:

1. Історія (ДБ-89). Національне відродження південно-карпатських українців в контексті конституювання української нації (кінець XVIII – перша половина XX ст.) політичні, культурні і економічні процеси. (Науковий керівник проф. Г.В.Павленко).

2. Археологія (ДБ-91). Культурно-історичний розвиток Закарпаття в першому тисячолітті до нашої ери. Проблема розвитку контактної зони. (Науковий керівник проф. Е.А.Балагурі).

3. Етнографія, фольклористика, мовознавство (ДБ-92). Етнокультурні та етнополітичні процеси на Закарпатті в індустріальний період (друга половина XIX – перша половина XX ст.). (Науковий керівник доц. М.П.Тинюдар).

4. Історія мистецтва Закарпаття в його зв'язках з Карпатським регіоном в цілому (ДБ-99). Художнє життя та художня культура Закарпаття першої половини XX ст. (Науковий керівник проф. І.І.Поп).

Різноманітність та багатоплановість проблематики вийшла за рамки центру «Карпатика», так як вона об'єднала науковців різних профілів. Це призвело до необхідності розширення організаційних та фінансово-технічних засобів з метою більш ефективної реалізації покладених перед науковцями завдань. Для цього виникла потреба створення відповідного механізму. Ним став інститут.

Науково-дослідний інститут карпатознавства Ужгородського національного університету був створений згідно наказу Міністерства освіти України №66 від 31.03.1992 року та наказу ректора №252-05 від 8.05.1992 р. «Про створення НДІ карпатознавства Ужгородського державного університету Мінвузу України». Фактично, в наказі Міністерства освіти була поставлена основна мета – створення інституту.

На нього покладался завдання: «...повнішого та ефективнішого використання інтелектуального потенціалу, фінансових, матеріальних і трудових ресурсів в УжДУ для дослідження комплексних проблем карпатознавства, індустріального, культурного і економічного розвитку Закарпаття і всього Карпатського регіону з найдавніших часів до наших днів, підвищення рівня підготовки спеціалістів та науково-педагогічних кадрів, росту кваліфікації професорсько-викладацького складу».

Далі в наказі затверджувались основні наукові напрями діяльності НДІ карпатознавства в таких галузях:

- 1) історії, археології, етнографії, фольклористики, мовознавства, літературознавства, історії мистецтва Закарпаття в його взаємозв'язках з Карпатським регіоном в цілому;
- 2) вивчення проблем і розробка практичних рекомендацій з етнополітичних і етносоціальних питань, з питань центрально-європейського регіонального економічного і культурного співробітництва;
- 3) історії русинсько-української діаспори в країнах Європи і Америки.

Фінансування наукових досліджень в НДІ карпатознавства згідно наказу має проводитись із держбюджету, надходження за рахунок держдоговорів, з пожертвувань організацій та окремих осіб.

На ректора Ужгородського державного університету (проф. В.Ю.Сливку) покладалася відповідальність: внести відповідні зміни в структуру вузу, призначити директора НДІ карпатознавства, розробити і затвердити Статут НДІ карпатознавства, забезпечити умови, які необхідні для ефективного функціонування створеного інституту і виконання наукових досліджень.

8 травня 1992 року ректором Ужгородського державного університету В.Ю.Сливкою було виданий наказ №252-05 про виконання вище вказаного наказу Міністерства освіти України №66 від 31.03.1992 року, в якому говорилося про прийняття до виконання оголошеного наказу. Цим же документом директора НДІ карпатознавства було призначено професора кафедри нової і новітньої історії, доктора історичних наук Івана Івановича Попа.

Новостворений інститут успадкував ті ж самі держбюджетні і держдоговірні теми які виконувалися при лабораторії «Карпатика», а саме: ДБ-89 (керівник теми проф. Г.В.Павленко);

ДБ-91 (керівник теми проф. Е.А.Балагурі); ДБ-92 (керівник теми доц. М.П.Тиводар); ДБ-99 (керівник теми проф. І.І.Поп).

З метою ефективного функціонування інституту за ним закріплювалися в довгострокове користування кабінети №№214, 218, 220, учбово-лабораторного корпусу УжДУ. На адміністративно-господарську частину покладалися обов'язки обладнати вказані кабінети меблями та іншим інвентарем.

Директор НДІ карпатознавства до 15.05.1992 року мав представити на затвердження статут, структуру і штатний розпис інституту.

Згідно цього наказу в травні 1992 року Статут НДІ карпатознавства був підготовлений і затверджений ректором УжДУ.

Згодом, після створення інституту до переліку поданих вище тем за наказом ректора №359-02 від 17.09.1992 р. приєдналася нова тема присвячена вивченню етнополітичних та етносоціальних процесів на Закарпатті і Карпатському регіоні в їх історичному розвитку (ДБ-114), під назвою: «Сучасні національні відносини на Закарпатті в контексті становлення державної незалежності України (соціально-економічний і політичний аспект)» (Науковий керівник доц. М.П.Макара).

21 вересня 1992 року відбулося перше засідання Ради НДІ карпатознавства, на якому були присутні: ректор УжДУ проф. В.Ю.Сливка, начальник НДС М.Ю.Баран, директор НДІ карпатознавства проф. І.І.Поп, декан історичного факультету проф. Е.А.Балагурі, проф. Г.В.Павленко, проф. О.С.Мазурок, доц. А.С.Едельман, доц. В.О.Зигалов, доц. М.П.Тиводар, доц. І.М.Сенько, доц. М.П.Макара, доц. В.І.Опярі, ст.викладач В.Д.Коваленко, доц. М.П.Матювка, к.і.н. В.І.Драгун, к.і.н. В.Г.Котигорошко, м.н.с. Й.К.Черкун, м.н.с. В.Ю.Керещман, м.н.с. Н.П.Керещман, лаб. І.М.Ліхтей, лаб. В.В.Лемак, лаб. Р.А.Офіцинський, лаб. М.І.Вашкеба, лаб. Л.М.Черяник.

Першому було надано слово ректору УжДУ проф. В.Ю.Сливіці, який привітав працівників НДІ карпатознавства, що склався з 35 чоловік. Він оголосив, що для потреб новоствореного інституту було виділено 3 млн. крб. та ознайомив присутніх з переліком питань які виносити ся на розгляд засідання Ради:

1. Завдання і плани НДІ карпатознавства, напрямки роботи, проблеми (доповідач проф. І.І.Поп).
2. Про листопадovu міжнародну нараду експертів та хід виконання наказу ректора УжДУ відносно цього (доповідач доц. М.П.Макара).

3. Затвердження теми дискусійних семінарів по «Карпатиці».

У виступі директора НДІ карпатознавства проф. І.І.Попа відмічалось, що «...в нашому інституті розглядаються етнічні, соціальні, економічні, культурні та національні проблеми розвитку Закарпаття».

Це і є наші п'ять конкурсних тем: ДБ-89, ДБ-91, ДБ-92, ДБ-99, ДБ-114, хронологічні рамки яких сягають від найдавніших часів до наших днів. Наше основне завдання полягає в тому, щоб вивчити і скласти всі можливі матеріали по цим проблемам та розробити бібліографію». Він ознайомив присутніх з бібліографіями Іржі Краля, М.М.Лелекача, П.-Р.Магочія та роботою словацької групи Сичинського, яка в 30-х роках випустила три випуски т.зв. «Карпатики».

«Наше завдання – продовжити І.І.Поп, – систематизувати всі ці бібліографії, заповнити найновішими матеріалами, зробити ксерокопії, теоретично їх обробити».

Потрібно зробити свої висновки по історії нашого краю, для того щоб не допустити спадкоємства минулими карпатського регіону, бо з початком перебудови всім кому не діль, різного роду дилетанти і далеко не науковці починають перекручувати історичні факти.

Нам треба створити виробничу раду, яка має навести порядок в публіцистичній хвилі і не допустити, щоб видавалися монографії наших співробітників, якщо з цим не погодилися інші наші науковці НДІ.

Карпатознавство взагалі має стати координатором дій у видавничій сфері. Перед тим, як друкуватися, я пропоную всім пройти апробацію. Це не цензура, але різною в нашій установі не повинно бути. Ця видавнича рада буде стверджувати, або заперечувати друк, бо рецензувати мають спеціалісти. Якщо ви співробітники інституту не виступайте тільки від себе, з вашими думками мають погодитися більше половини співробітників.

Чи займатися нам тими українцями, які не відносяться територіально до України? Думаю, що, наприклад, південно-карпатськими русинами Чехословаччини займатися слід, так як і колишніми землями Закарпаття в теперішній Румунії та Угорщині.» Ним було ще запропоновано ідею про написання Закарпатської енциклопедії, а також про потребу подання повідомлення в пресу про те, що інститут збирає документи, рукописи, книжки, матеріали з народознавства, спомини людей, та створення бібліотеки.

Наприкінці була обрана та затверджена вчена рада НДІ карпатознавства в складі згідно рапорту:

1. Е.А. Балагурі – декан історичного факультету, д.і.н., професор.
2. І.М. Гранчак – зав. кафедрою нової і новітньої історії, д.і.н., професор.
3. В.І. Данканич – директор видавництва «Карпати», к.ф.н.
4. П.М. Лизанець – директор центру Хунгарології, д.ф.н., професор.
5. М.П. Макара – ст.н.с. НДІ карпатознавства, к.і.н., доцент.
6. І.М. Мигович – директор регіонального відділення Інституту соціології АН України, д.філос.н., професор.
7. Г.В. Павленко – зав. кафедрою стародавнього світу, середніх віків та історіографії, д.і.н., професор.
8. І.П. Поп – директор НДІ карпатознавства, д.і.н., професор.
9. В.О. Прихотько – заступник представника президента України по Закарпатській області, к.і.н.
10. М.Ю. Рушак – дек.н., професор кафедри економіки, менеджменту і маркетингу.
11. М.І. Сюсько – декан філологічного факультету, д.ф.н., професор.
12. М.П. Тиводар – в.н.с. НДІ карпатознавства, к.і.н., професор.
13. І.Д. Туряниця – проректор УжДУ по науковій роботі, д.фіз.н., професор.
14. П.М. Федака – заступник директора Закарпатського обласного краєзнавчого музею, к.і.н.
15. М.П. Матьовка – доцент кафедри нового та новітнього часу.
16. В.О. Зілгалов – доцент кафедри стародавнього світу, середніх віків та історіографії.
17. А.І. Едельман – доцент кафедри філософії.

Таким чином, на першому засіданні НДІ карпатознавства, було прийнято ряд важливих і конструктивних положень, зроблено багато цікавих зауважень та пропозицій які з часом увійшли в стиль роботи інституту і в деякій мірі стали його традиціями. Тоді ж було прийнято склад наукової ради НДІ карпатознавства, говорилося про створення бібліотеки яка б вмістила матеріали, що стосуються тем над якими ведеться наукова робота і бібліографії працівників інституту, поглиблення зв'язків з закордонними науковими установами та продовження випуску «Carpathica-Carpatika», чим було закладено камінь у

побудову фундаменту наукової діяльності новоствореної наукової організації.

Згодом, після створення інституту до переліку поданих вище тем за наказом ректора №359-02 від 17.09.1992 р. приєдналася нова тема, присвячена вивченню етнополітичних та етносоціальних процесів на Закарпатті і в Карпатському регіоні в їх історичному розвитку (ДБ-114), під назвою: «Сучасні національні відносини на Закарпатті в контексті становлення державної незалежності України (соціально-економічний і політичний аспекти)». (Науковий керівник доц. М.П. Макара).

В 1993 році з'являється тема (ДБ-163), що проіснувала до 1997 р.: «Історія селянства Закарпаття (друга половина XIX – перша половина XX ст.)». (Науковий керівник теми проф. В.І. Зилько).

Дані теми виконувались з I кварталу 1992 року по IV квартал 1994 р. за винятком (ДБ-163). Надалі ця послідовність тем тривала з 1995 по 1997 р. із 1998 по 2000 р. Як ми бачимо виконання наукової роботи здійснювалось протягом трьох років, після чого відбувалося звітування по виконанню зробленої роботи і теми мінялися, але напрямки тематики залишалися тими ж. Для більшої наочності подаються два послідовні етапи вивчення проблем 1995–1997, а згодом 1998–2000 рр.: (ДБ-256) «Соціальні питання історії і культури Закарпаття XIX–XX ст.» (науковий керівник проф. Г.В. Павленко); (ДБ-257) «Етнокультурні процеси та взаємозв'язки населення Верхнього Потисся в II тис. до н.е. – I тис. н.е.» (науковий керівник проф. Е.А. Балагурі); (ДБ-258) «Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат: основні аспекти розвитку етнокультурних та етнополітичних процесів кін. XVIII–XX ст.» (науковий керівник проф. Тиводар М.П.); (ДБ-259) «Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті в українському та європейському контексті.» (науковий керівник доц. М.П. Макара); (ДБ-260) «Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат: основні аспекти розвитку етнокультурних та етнополітичних процесів кін. XVIII–XX ст.» (науковий керівник проф. В.С. Задорожний).

На даному етапі до 2001 року інститут Карпатознавства досліджує п'ять глобальних тем, а саме: (ДБ-363) «Стародавнє населення Верхнього Потисся в контексті історії карпатського ареалу». (Керівник теми проф. Е.А. Балагурі); (ДБ-364) «Роль і місце культурних та історичних традицій у формуванні національної свідомості на українських етнічних територіях

Карпат у XIX-XX ст.» (Керівник теми проф. М.П.Тиводар); (ДБ-365) «Національні меншини Закарпаття в контексті національно-економічного, політичного і культурного розвитку країн Західної і Північно-Східної Європи XVIII-XX ст.» (Керівник теми проф. Г.В.Павленко); (ДБ-366) «Освіта та історична наука Закарпаття в контексті загальноєвропейського культурного прогресу (з давніх часів до 1945 р.)» (Керівник теми проф. Д.Д.Данилюк); (ДБ-367) «Соціально-економічні, політичні та етнокультурні процеси в Українських Карпатах: історична ретроспектива» (Керівник теми проф. В.Є.Задорожний).

З відкриттям інституту почав формуватись і штатний розпис, в склад якого увійшли ряд відомих науковців і працівників історичного, філологічного факультетів, різних структур УжДУ, фахівці обласного краєзнавчого музею та інших установ. Чисельність наукового штату інституту в перший рік відкриття коливалась від 45 до 35 чол. Починаючи з 1993 року кількість працівників інституту внаслідок фінансового занепаду у розвитку наукової діяльності поступово скорочується до 20, а на даний час становить 10 науковців які працюють на одній темі. Протягом деяких років діяльності в штаті карпатознавства були такі визначні постаті Ужгородського університету, як проф. Г.В.Павленко, проф. І.І.Поп, проф. Е.А.Балагурі, проф. О.С.Мазурок, проф. М.М.Боднар, проф. І.М.Гранчак, проф. В.І.Ілько, проф. В.С.Задорожний, проф. Й.О.Дзензелівський, проф. І.Ф.Король, проф. Д.Д.Данилюк, проф. М.П.Тиводар, проф. М.М.Вегеш, доц. М.П.Макара, доц. В.О.Зігзалов, доц. кафедри обчислювальної математики О.Г.Лавер, доц. зав. кафедрою російської мови І.М.Сенько, доц. А.І.Едельман, доц. В.І.Галас, доц. І.Г.Шершун, с.н.с. В.Г.Котигорошко, с.н.с. В.І.Драгун, заст. дир. музею, с.н.с. П.М.Федака, ред. газети «Освіта» с.н.с. В.І.Падяк, заст. голови обл. адміністрації с.н.с. В.О.Приходько, с.н.с. І.В.Хланта, с.н.с. В.І.Драгун, м.н.с. О.С.Сліпський, м.н.с. В.П.Скоблик, м.н.с. Й.К.Черкун, м.н.с. І.Ю.Котур, м.н.с. М.М.Палінчак, м.н.с. Н.П.Керцман, м.н.с. В.Ю.Керцман, м.н.с. К.М.Лавер, м.н.с. М.І.Мороз, м.н.с. М.І.Тимко, м.н.с. Ф.Ф.Брецько, м.н.с. М.В.Олашин, м.н.с. І.С.Гапоненко, м.н.с. В.С.Петрівко, м.н.с. В.В.Марина, м.н.с. О.О.Белей, лаб. Н.С.Терещенко, лаб. В.В.Лемак, лаб. І.М.Ліхтей, лаб. Р.А.Офіційський, лаб. О.С.Зегцова, лаб. Т.Ф.Бабяк, лаб. М.І.Вашкеба, лаб. Н.Ю.Лабунець, лаб. Л.М.Черяник, лаб. С.І.Сенько, лаб. Ф.Ф.Шандор, лаб. Т.М.Безега та ін.

Багато виконавців тем НДІ карпатознавства за час роботи в інституті стали докторами та кандидатами наук. Докторські дисертації захистили: Д.Д.Данилюк, М.П.Тиводар, Н.І.Котигорошко, а колишні молодші наукові співробітники і лаборанти такі як В.П.Скоблик, М.М.Палінчак, В.Ю.Керцман, Н.П.Керцман, М.В.Олашин, В.В.Марина, Й.К.Черкун, О.С.Сліпський, В.В.Лемак, І.М.Ліхтей, Р.А.Офіційський, І.С.Гапоненко на даний момент захистили кандидатські роботи. Це свідчить про те, що інститут став, для багатьох в деякій мірі стартовим трампліном у зростанні і становленні як науковців.